

NEURČITOSŤ REFERENCIE A PRETRVÁVANIE V ČASE*

MARTIN SCHMIDT, Katedra filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, SR

SCHMIDT, M.: Inscrutability of Reference, and Persistence
FILOZOFIA 71, 2016, No. 8, pp. 656-668

According to the inscrutability of reference principle, there are source language sentences that have exact counterparts in the target language, yet some of their sentence-parts may refer to different things. One word sentence "Gavagai" means "There is a rabbit" though 'rabbit' may have different referents, among them the temporal stage of four-dimensional rabbit, or three-dimensional rabbit as a whole. It follows that 'rabbit' reference may be bound to either three- or four-dimensional ontologies yet the sentence where it occurs doesn't shift its stimulus meaning. However, there are recent proposals in metaontology that consider the dispute between three- and four-dimensional views of particulars verbal. If that is the case, then one of the Quine's principal examples of inscrutability of reference (and ontological relativity as well) fails. The aim of the paper is to demonstrate that the difference between the rival theories of particulars is not verbal and becomes evident mainly in the context of possible worlds.

Keywords: Inscrutability of reference – W. V. Quine – Endurantism – Perdurantism – Possible worlds

Úvod. Quinov princíp neurčitosti referencie hovorí o výrokoch, ktoré sú v cieľovom jazyku preložiteľné viacerými spôsobmi, pričom alternatívne preklady sa odlišujú referenciou zložiek viet, nie však významom viet ako celkov (Quine 1970, 180). Neurčitosť referencie (inscrutability of reference) nemôže byť zamieňaná s ďalšou známou kategóriou Quinovej filozofie, ktorou je neurčitosť prekladu (indeterminacy of translation). Neurčitosť prekladu sa týka nedourčenosti viet, resp. celých súborov viet (napr. vedeckých teórií) empirickými faktmi, no neurčitosť referencie, ako sme práve uviedli, siaha len po úroveň zložiek výrokov (Quine 1970, 182-83; Kirk 2006, 168-69).¹ Použijme už klasický príklad s králikom, ktorý je súčasťou Quinovho myšlienkového experimentu o radikálnom preklade. Vždy, keď sa objaví neverbálny stimul zapríčinený výskytom králika, lingvista pozoruje, že domorodec verbálne reaguje vyslovením „gavagai“. Na tomto základe navrhne

* Ďakujem M. Vacekovi a účastníkom kolokvia *Issues on the (Im)Possible IV warm-up* za kritické pripomienky ku kľúčovým častiam tohto príspevku. Vďaka patrí aj anonymnému posudzovateľovi, ktorý upozornil na niekoľko nedôsledností v predchádzajúcej verzii článku.

¹ Preklad „inscrutability of reference“ nie je bezproblémový, čo potvrdzujú aj rozmanité návrhy v slovenskej a českej odbornej literatúre. V článku používam „neurčitosť referencie“, keďže Quine neskôr navrhuje nahradiť problematické „inscrutability of reference“ neproblematickým „indeterminacy of reference“ (Quine 1994, 58).

preklad, podľa ktorého je „gavagai“ jednoslovnou vetou, ktorej zodpovedá veta „Tam je králik“. „Gavagai“ je zároveň aj referujúci výraz, ktorého denotátom môžu byť odlišné entity, no aj napriek tomu bude výsledný stimulačný význam vety rovnaký. Predtým, než budeme vo výklade pokračovať, stručne sa dotkneme pojmu stimulačného významu (stimulus meaning).² Pri skúmaní jazyka Quine odmieta pracovať s nepozorovateľnými psychologickými a mentálnymi procesmi, ktoré ako zástanca behaviorizmu nahrádza pozorovateľným správaním, najmä verbálnymi a neverbálnymi reakciami používateľov jazyka na mimojazykové podnety, stimuly. Afirmatívnym stimulačným významom vety p je množina stimulov, ktoré vyvolajú súhlas používateľa s vetou p, negatívny stimulačný význam je totožný so stimulmi, ktoré vyvolajú nesúhlas (Quine 1960, 29). Napríklad afirmatívnym stimulačným významom jednoslovej vety „Gavagai“ je výskyt králika, keďže táto udalosť vyvolá domorodcov súhlas s „Gavagai“. Ak by bol význam vety iný, tak by prejavil nesúhlas. Vráťme sa však ku „gavagai“ ako ku zložke výroku, ktorá na niečo referuje. Môže referovať na celok, ktorý predstavuje trojdimenzionálny králik, ale takisto aj na časť v podobe jednej z temporálnych častí štvordimenzionálneho králika. Stimulácia vyvolaná výskytom obidvoch entít je totožná, a to je príčinou neurčitosti referencie pri preklade „gavagai“ do cieľového jazyka (Quine 1994, 58-60; Kirk 2006, 164). Nejestvuje totiž žiaden jazykový alebo mimojazykový faktor, ktorý by lingvistovi napomohol rozhodnúť, či domorodcovo „gavagai“ zastupuje trojdimenzionálny celok, alebo časť celku štvordimenzionálneho. A tu sa dostávame k hlavnej téme tohto príspevku. Objavila sa séria článkov, ktoré spochybňujú vecný rozdiel medzi trojdimenzionálnym prístupom k jednotlivinám a ich pretrvávaniu v čase (endurantizmus) a štvordimenzionálnym (perdurantizmus).³ Podľa autorov ako K. Millerová (2005a, 2005b) a E. Hirsch (2005, 2009) je rozdiel medzi týmito dvoma prístupmi len verbálny. V tom prípade by boli tvrdenia o pretrvávani jednotlivín preložiteľné jednoznačne a akákoľvek *vecná* forma neurčitosti by bola vylúčená. No nie len to. Veď ak by platilo, že prípadné rozdiely vo výrokoch s tým istým stimulačným významom sú len verbálne, tak by mala verbálnu povahu aj Quinova téza o neurčitosti referencie.

Cieľom článku je tieto pochybnosti rozptýliť. Po stručnom predstavení perdurantizmu a endurantizmu prejdeme k argumentácii K. Millerovej (2005a, 2005b) a E. Hirscha (2005, 2009). Následne obidva prístupy k pretrvávaniu zasadíme do rámca statického času, keďže, ako preukážeme, v dynamickom čase nie sú tvrdenia perdurantizmu konzistentné. Aj napriek viacerým podobnostiam medzi statickým endurantizmom a statickým perdurantizmom jestvujú neprekonateľné rozdiely, ktoré bránia ich úplnej preložiteľnosti. Naše závery potvrdia vecnú odlišnosť týchto dvoch koncepcií a preukážu oprávnenosť Quinovej argumentácie v prospech neurčitosti referencie.

² Ani preklad „stimulus meaning“ ako „stimulačný význam“ nie je ideálny. Slovné spojenie „stimulačný význam“ môže totiž v slovenčine vyvolať nechcené konotácie. Tento preklad sa však v našom prostredí bežne používa, a preto sa ho budem pridržať.

³ Quine sa k perdurantizmu prihlásil vo svojej práci (Quine 1950). Viac o perdurantizme a endurantizme nájde čitateľ v (Benovsky 2011; Miller 2005b, 93-96; Sider 2001).

1. Endurantizmus, perdurantizmus a verbálne rozdiely. Majme králik Boba. Bob je kontinuant a má zmysel opýtať sa na spôsob jeho pretrvania v čase. Podľa perdurantizmu (PER) pretrval tak, že v každom okamihu jeho existencie sa vyskytovala len jedna z jeho temporálnych častí, ale nikdy sa nevyskytoval ako celok. Pojem temporálnej časti definujeme nasledovne: x je temporálnou časťou y vtedy a len vtedy, ak existuje časový interval T , pričom x a y existujú v T , žiadna časť x nejestvuje mimo T a v každom okamihu T x zaberá podoblasť oblasti, ktorú zaberá y . Ak Bob existoval v prvom dni roku 2016, tak existuje (minulá) temporálna časť, ktorou je Bob v prvom dni roku 2016. Ak Bob existuje v momente, v ktorom čítate túto stať, tak aj v ňom má svoju (prítomnú) temporálnu časť. Ak bude existovať o 9.00 hod. 1. 4. 2017, tak existuje (budúca) temporálna časť, ktorou je Bob 1. 4. 2017 o 9.00 hod. Celkový súhrn temporálnych častí predstavuje Boba ako štvordimenzionálny objekt. Ten nie je rozpriestranený len v priestore, ale aj v čase. Endurantizmus (END) ponúka inú odpoveď. Králik Bob je trojdimenzionálny, rozpriestranený len v troch priestorových dimenziách, pričom v každom momente svojej existencie sa vyskytuje ako jeden a ten istý celok, nikdy nie po častiach. Ako celok sa vyskytoval v prvom dni roku 2016, ten istý celok sa vyskytuje aj v čase, v ktorom čítate túto stať, a ak bude existovať 1. 4. 2017 o 9:00, tak aj v tom momente bude Bob celkom, ktorý už inde žiadne časti nemá.

Teraz prejdeme k argumentácii Millerovej a Hirscha, podľa ktorých je rozdiel vo vysvetlení pretrvávania jednotlivín medzi END a PER len verbálny. Ak sú všetky tvrdenia teórie T_1 preložiteľné do jazyka teórie T_2 a tvrdenia T_2 do teórie T_1 , tak by mal byť rozdiel medzi T_1 a T_2 len verbálny; vecne hovoria o tom istom, no v rozdielnych jazykoch. Teraz však nebudeme uvažovať o END a PER ako o dvoch možných explikáciách niektorých tvrdení slovenského jazyka, ale zameriame sa priamo na možnosť ich vzájomnej preložiteľnosti. K. Millerová porovnáva preklad s funkciou, ktorá priradzuje výrokom jedného jazyka výroky druhého jazyka. V prípade správneho prekladu musia byť splnené tri podmienky: (1) funkciou spárované výroky musia byť použiteľné za tých istých okolností, čo znamená, že (2) vždy nadobúdajú tie isté pravdivostné hodnoty, a to (3) vďaka tej istej skutočnosti, vďaka tomu istému pravditeľovi (truth-maker) (Millerová, 2005a, 53-4). Majme perdurantistickú vetu „Na mieste S je temporálna časť Boba“ (S_{per}) a endurantistickú vetu „Na mieste S je Bob ako celok“ (S_{end}). Ak je rozdiel medzi týmito dvoma vetami verbálny, tak podľa (1), musí platiť, že vždy, keď sa na mieste S objaví králik, zástanca PER použije vetu S_{per} a zástanca END vetu S_{end} . Toto kritérium splnené je. Vždy, keď sa na mieste S objaví stimul vyvolaný výskytom Boba, používateľ jazyka PER súhlasí s vetou S_{per} a používateľ jazyka END s vetou S_{end} . Kritériá (2) a (3) sa však zdajú ako nesplnené. V prípade výskytu Boba na mieste S zástanca PER verbálne reaguje vetou S_{per} a zástanca END vetou S_{end} . Obidve reakcie sú v rámci jazykov PER a END pravdivé, no navzájom sú nezlučiteľné. S_{end} implikuje výskyt celku: keď v momente výskytu Boba na mieste S sa vyskytujú všetky jeho časti. Nejestvuje iný okamih ani iné miesto, okrem miesta S a aktuálneho momentu, v ktorých by mal Bob ešte nejaké iné časti. S_{per} implikuje výskyt časti, keďže v jednom časovom okamihu sa nemôže vyskytovať králik ako celok, ale len a len jedna z jeho (temporálnych) častí. Platí aj to, že obidva výroky nadobú-

dajú pravdivostnú hodnotu vďaka dvom odlišným pravditelom. Jedným je temporálna časť, druhým trojdimenzionálny celok, a preto S_{per} nemôže byť dobrým prekladom S_{end} . Ale situácia je podľa Millerovej komplikovanejšia. Prikláňa sa k názoru, že nezhoda v pravdivostnom ohodnotení S_{per} a S_{end} a rozdiel v pravditeloch sú len povrchné. Vecný obsah obidvoch výrokov je podľa nej rovnaký, je však vyjadrený v dvoch rozdielnych jazykoch, konkrétne v jazykoch s rozdielnym chápaním pojmu časti: „*Hoci je výraz ‚časť‘ čiastočne definovaný axiómami mereológie, tieto axiómy nám nepovedia, či sú predmety zložené len a len z častí, ktoré sú prítomné, alebo či sú fúziami častí, z ktorých niektoré prítomné nie sú. Práve na tejto skutočnosti sa endurantisti a perdurantisti rozchádzajú*“ (Millerová 2005b, 100).

V jednom prípade je pojem časti atemporálny, vzťahuje sa na minulé, prítomné a aj budúce časti objektu. V druhom je jeho chápanie temporálne, týka sa výlučne prítomných častí (Millerová 2005b, 95). Aj referencia mena „Bob“ je v obidvoch prípadoch obsahovo rovnaká, len denotát je inak konceptualizovaný. V jednom prípade predstavuje súhrn temporálnych častí, v druhom trojdimenzionálny celok. V tomto svetle sa END s PER nesporia o povahu reality, ale o jej adekvátnej konceptualizáciu, čo z ich diskusie robí verbálny spor.

Podobne uvažuje aj E. Hirsch. Vráťme sa k podmienke (2) správneho prekladu: Dva významovo ekvivalentné výroky nadobúdajú vždy tie isté pravdivostné hodnoty. Podľa Hirschovho návrhu by sme sa pri preklade mali riadiť aj princípmi ústretovosti (principles of charity) (Hirsch 2005, 71-73). Bolo by chybou domnievať sa, že zástancovia PER vidia pri pohľade na králika niečo úplne iné ako zástancovia END, resp. že neuvažujú racionálne a produkujú očividne absurdné tvrdenia.⁴ Hirsch sa hlási k D. Davidsonovi (Hirsch 2005, 71), ktorého princíp ústretovosti hovorí, že používatelia iného jazyka sa väčšinou nemýlia. Ak sa pri hľadaní prekladového kľúča stále stretávame s absurdnými tvrdeniami, znamená to, že sme kľúč nenašli. Podľa Hirscha sa v podobnej situácii ocitá PER, keď jeho zástancovia pri pohľade na králika hovoria o jeho časti. Ak však uplatníme princíp ústretovosti, tak PER sa dopúšťa omylov len zdanlivo, a to v dôsledku neštandardného používania jazyka. Už vieme, že správny kľúč prekladania z PER do END musí obsahovať zmienku o zvláštnom chápaní pojmu časti, no Hirschova formulácia tejto skutočnosti sa odlišuje od formulácie Millerovej. Hirsch identifikuje rozdiel medzi END a PER v rozdielnych významoch kvantifikátorov (Hirsch 2005, 76). V jazyku END majú kvantifikátory užšie použitie ako v PER, keďže v ich rozsahu sú iba prítomné časti jednotlivín. V jeho chápaní sa tieto dva tábory sporia o rozsah kvantifikátorov, čo je však opäť verbálny spor, keďže sa týka významu konkrétneho typu výrazov. Veď ak by jedna strana prijala použitie kvantifikátorov tej druhej, ich spor zmizne, čo je nepochybným znakom jazykového sporu. Pre ten je príznačné, že na jeho riešenie stačí niečo preformulovať

⁴ Hirsch zastáva názor, že v prípade sporu verbálne odlišných ontologických hypotéz má rozhodnúť to, ktorá z nich má bližšie k princípom zdravého rozumu a k prirodzenému jazyku (Hirsch 2005, 67). Spor medzi END a PER považuje za verbálny a víťaza nachádza v END. Bližšie sa však týmto kontroverzným názorom nebudeme zaoberať.

alebo inak vyjadriť. Ak toto všetko zástanca END zväží, tak dokáže akceptovať, že v rámci jazyka PER a jeho použitia kvantifikátorov je tvrdenie o časti kráľika rozumné a aj pravdivé. Používateľ jazyka PER sa preto nedopúšťa absurdných tvrdení (Hirsch 2005, 77). Môže však zástanca END až takto ústretovo interpretovať PER? Ide v spore naozaj len o rozdielnu voľbu terminologických rámcov, za ktorými sa skrýva jedna a tá istá ontológia? Ak by sme na tieto otázky odpovedali kladne, tak by sme boli nútení Quinove argumenty v prospech neurčitosti referencie a aj ontologickej relativity prehodnotiť.⁵ Rozdiely v referencii zložiek výrokov a tým vyvolané rozdiely v ontologických záväzkoch by boli len povrchné, jazykové.

2. Tvrdenia perdurantizmu a endurantizmu. Ak zástanca END prijme ústretovosť k tvrdeniam PER, tak si podľa Hirscha uvedomí, že obraz sveta podľa PER nie je beznádejne chybný (Hirsch 2005, 77). Otázka, do akej miery sú tvrdenia PER obsahovo nahraditeľné tvrdeniami END, nemá jednoduchú odpoveď. Mohli by sme sa odvolať napríklad na teóriu relativity a tvrdiť, že END, opierajúci sa o existenciu absolútnej prítomnosti, je ňou diskvalifikovaný a PER, naopak, podporený. Týmto smerom sa ale nevyberieme, ostaneme pri metaontológii, t. j. pri skúmaní výrokov PER a END. Vráťme sa opäť k príkladu s králikom a uvažujme o Bobovi v troch momentoch jeho existencie. Na to potrebujeme individuový výraz referujúci na Boba a výrazy zastupujúce tri časové okamihy. Perdurantistická interpretácia individuových výrazov bude pracovať s referenciou na temporálne časti, endurantistická s referenciou na celok. Rozdiel bude aj v tom, či výrazy zastupujúce časové okamihy odkazujú na okamihy statického, alebo dynamického času. Pod statickým časom rozumieme nemenné usporiadanie okamihov na časovej osi pomocou binárnych atribútov „skôr ako“ a „neskôr ako“. Ak sú časové okamihy pomocou týchto atribútov na časovej osi zoradené, svoje pozície už nezmenia, sú fixné. K zmenám dochádza až v prípade dynamického času, v ktorom jeden a ten istý okamih mení svoju pozíciu v závislosti od toho, ako sa približuje z budúcnosti do prítomnosti a následne mizne v minulosti. Začneme statickým časom, do ktorého zasadíme END a PER, a neskôr sa o to isté pokúsime v dynamickom čase. Na prvý pohľad môže znieť tento postup kontroverzne, keďže PER sa tradične spája so statickým časom (objektívna existencia temporálnych častí požaduje objektívnu existenciu minulosti, prítomnosti aj budúcnosti) a END s časom dynamickým (kontinuant ako celok sa môže vyskytovať len v prítomnom okamihu plynúceho času). Ako však uvidíme v nasledujúcich častiach, tento predpoklad je platný len čiastočne.

2.1 Tvrdenia statického perdurantizmu a endurantizmu. Uvažujme o verbálnych reakciách používateľov jazykov PER a END na stimul vyvolaný pretrvávaním kráľika Boba v časovom intervale $t_1 - t_3$. Slovník statického PER obsahuje mená troch temporálnych častí Boba (Bob_1 , Bob_2 a Bob_3), výrazy označujúce tri rozdielne časové okamihy

⁵ U Quina sa s neurčitosťou referencie spája aj ontologická relativita (Quine 1994, 60), ktorej sa však v tomto príspevku nevenujeme.

(t_1 , t_2 a t_3) a binárne predikáty „skôr ako“ ($<$) a „vyskytovať sa v“ ($@$). Mená temporálnych častí sú nevyhnutnou súčasťou PER a binárny vzťah „ $<$ “ nevyhnutnou súčasťou statického času. V statickom čase, ako už bolo uvedené, sú okamihy zoradené pomocou binárnych vzťahov „skôr ako“ a „neskôr ako“, my si vystačíme s prvým predikátom. Staticky, atemporálne však musí byť použitý aj výraz „ $@$ “. Jeho extenzia sa nesmie meniť: ak sa nejaká temporálna časť Boba ocitla v konkrétnom časovom okamihu, tak je v ňom večne, bez možnosti akejkolvek dodatočnej zmeny. Teraz však nehovoríme o zmenách naprieč logickými svetmi, ktoré sú pochopiteľne možné aj v týchto prípadoch. Statické chápanie času nevyklučuje, že v iných možných svetoch sa daný okamih vyskytuje na inom mieste statickej časovej osi, resp. že podobným modálnym zmenám podlieha aj časový výskyt jednotlivín.

Vráťme sa k Bobovi a k jeho výskytu v troch časových okamihoch. Zjednodušíme si úvahu a predpokladajme, že v okamihu t_1 sa vyskytuje temporálna časť Bob_1 , Bob_2 sa vyskytuje v čase t_2 a posledná Bobova temporálna časť Bob_3 je v t_3 . Štvordimenzionálny králik pretrváva v časovom intervale $t_1 - t_3$ v podobe série troch po sebe nasledujúcich temporálnych častí:

$$(1) \textit{statický PER} \quad Bob_1@t_1 \wedge Bob_2@t_2 \wedge Bob_3@t_3 \wedge (t_1 < t_2 < t_3)$$

Tvrdenie (1) hovorí o troch temporálnych častiach Boba a troch časových okamihoch, pričom prvá temporálna časť králika sa atemporálne vyskytuje v prvom, druhá v druhom a tretia v treťom časovom okamihu. Zároveň platí, že okamih t_2 nasleduje po t_1 a t_3 po t_2 . Veľmi podobná verbálna reakcia prichádza aj zo strany statického END. END na rozdiel od PER nahrádza mená temporálnych častí menom králika ako celku (Bob):

$$(2) \textit{statický END} \quad Bob@t_1 \wedge Bob@t_2 \wedge Bob@t_3 \wedge (t_1 < t_2 < t_3)$$

(2) hovorí o Bobovi, ktorý sa ako jedna a tá istá jednotlivina vyskytuje v troch po sebe nasledujúcich časových okamihoch. (1) a (2) sa odlišujú len v tom, že subjektmi atomárnych viet sú prvom prípade výrazy zastupujúce temporálne časti, v druhom prípade jednotlivinu ako celok. Iná zjavná odlišnosť medzi (1) a (2) nejestvuje a to je zrejme ten moment, ktorý núti kritikov považovať rozdiel medzi END a PER za verbálny: to, čo jedni nazývajú temporálnou časťou, druhí označujú za výskyt celku v konkrétnom okamihu (Hirsch 2005, 77; 2009, 235), takže ich spor sa týka len adekvátneho používania výrazov, nie povahy mimojazykovej reality. Dokonca aj preklad (1) do statického END a (2) do jazyka statického PER by mal byť bezproblémový. Medzi atomárnymi výroky statického PER a atomárnymi výroky statického END existuje jedno-jednoznačné priradenie. Prekladová funkcia priradí výroku $Bob_1@t_1$ (pri preklade z PER do END) výrok $Bob@t_1$, výroku $Bob_2@t_2$ výrok $Bob@t_2$ a nakoniec výroku $Bob_3@t_3$ výrok $Bob@t_3$. To všetko nás vedie k presvedčeniu, že tvrdenia statického END a PER sú si štrukturálne podobné, no neskôr preukážeme, že takýto záver je pravdivý len čiastočne.

2.2 Tvrdenia dynamického perdurantizmu a endurantizmu. Prejdime k dynamickému času. V ňom sú temporálne okamihy zoradené pomocou monadických atribútov „byť minulý“, „byť prítomný“ a „byť budúci“. ⁶ V dynamickom rámci sa na rozdiel od statického považujú za absolútne a neredukovateľné. Treba zdôrazniť, že extenzie týchto atribútov sa menia. Momentálne aktuálny časový okamih prišiel z budúcnosti a skončí v minulosti. Je to dynamický proces, ktorý v statickom čase nenájdeme. ⁷ Na vyjadrenie tejto skutočnosti použijeme výrazy **M** (minulý), **P** (prítomný) a **B** (budúci), pomocou ktorých budeme modifikovať výrazy zastupujúce časové okamihy. „**Mt**“ znamená, že časový okamih *t* je minulý, „**Pt**“ že je prítomný a v prípade „**Bt**“ je časový okamih *t* budúci. ⁸ Predpokladajme, že *t*₁ je minulým, *t*₂ prítomným a *t*₃ budúcim okamihom. Verbálna reakcia používateľa jazyka dynamického END na pretrvávajúce Boba má podobu tvrdenia:

(3) *dynamický END* Bob@Mt₁ ∧ Bob@Pt₂ ∧ Bob@Bt₃

Veta (3) hovorí o existencii trojdimenzionálneho Boba a troch časových okamihov, pričom králik sa vyskytoval v okamihu *t*₁ (minulý časový okamih), momentálne sa vyskytuje v *t*₂ (prítomný okamih) a v čase *t*₃ (budúci okamih) sa ešte len bude vyskytovať. Výraz „@“ chápeme temporálne, sloveso „vyskytovať sa“ je vyčasované v závislosti od príslušného časového okamihu: v prípade *t*₁ je v minulom čase, vo vzťahu k *t*₂ v prítomnom a v prípade *t*₃ je použitý budúci čas. Len pripomením, že v prípade statického PER a END bol výraz „@“ atemporálny. Jazyk dynamického PER prichádza s nasledovným tvrdením:

(4) *dynamický PER* Bob₁@Mt₁ ∧ Bob₂@Pt₂ ∧ Bob₃@Bt₃

Vo vete (4) vypovedáme o troch temporálnych častiach Boba, pričom prvá z nich sa vyskytovala v čase *t*₁, druhá sa momentálne vyskytuje v *t*₂ a tretia sa ešte len objaví v okamihu *t*₃. Tak ako v prípade statického PER a END aj v ich dynamických verziách sa ukazuje jednoduchý spôsob vzájomného prekladu. Prekladová funkcia priradí výroku Bob₁@Mt₁ výrok Bob@Mt₁, výroku Bob₂@Pt₂ výrok Bob@Pt₂ a nakoniec výroku Bob₃@Bt₃ výrok Bob@Bt₃. Situácia sa však komplikuje v prípade (4). Požiadavkou PER je existencia všetkých temporálnych častí, veď Bob je ich štvordimenzionálnym súhrnom. Na druhej strane máme požiadavku dynamického prístupu k času, podľa ktorej z okamihov na časovej osi objektívne jestvuje len jeden z nich – prítomný časový okamih. Okamihy

⁶ Alternatívne môžeme okamihy zoradiť aj pomocou predikátov, ktoré vyjadrujú rôzne stupne minulosti a budúcnosti (napr. „byť blízkou minulosťou“ a „byť vzdialenou budúcnosťou“).

⁷ Neskôr budeme dynamické chápanie času explikovať pomocou prezentizmu, podľa ktorého objektívne existuje len prítomnosť. Hoci nájdeme vo vzťahu k minulým a budúcim okamihom aj ústretivejšie dynamické koncepcie času, prezentizmus dominuje ako základná verzia stojaca v opozícii k statickému času. Kritickú analýzu tohto prístupu nájde čitateľ v druhej kapitole práce (Sider 2001).

⁸ Iným smerom sa vybral T. Sider, ktorý v tvrdeniach o pretrvávaní v čase použil všeobecné výroky, v ktorých uvedené výrazy modifikujú kvantifikátory (Sider 2006, 77-78).

vznikajú v momente, keď sa stanú prítomnými, a zanikajú vtedy, keď nimi prestanú byť. Ak (4) čítame takto, tak platí, že existujú temporálne časti Boba (konkrétne Bob₁ a Bob₃), ktoré sa však vyskytujú v neexistujúcich okamihoch. Takto sa požiadavka objektívnej existencie temporálnych častí dostáva do rozporu s dynamicky chápaným časom, ktorý nás ontologicky zaväzuje k objektívnej existencii len prítomných entít (vrátane prítomných temporálnych častí). Zástanca PER by sotva akceptoval, že by štvordimenzionálne predmety boli súhrnom jednej existujúcej a zvyšných neexistujúcich temporálnych častí.⁹ PER jednoducho nie je v dynamickom rámci konzistentne uchopiteľnou alternatívou.

K. Millerová predkladá hypotézu, podľa ktorej je rozdiel medzi END a PER verbálny za predpokladu, že sa ocitnú v tom istom ontologickom kontexte (Miller 2005b, 93). Tým kontextom mieni predovšetkým ontológiu času. Nám sa však táto hypotéza ukázala len ako čiastočne pravdivá, keďže výroky PER na rozdiel od END nie sú v rámci dynamického prístupu konzistentné. Rovnako nie je jasné, ako by túto skutočnosť prekonal Hirschov princíp ústretovosti. V jazyku PER nedokážeme uvažovať o dynamicky chápaných okamihoch (z ktorých objektívne existuje len prítomný), lebo by sa celá koncepcia dostala do protirečenia, čo by mali pripustiť aj zástancovia END. Ak toto zistenie zovšeobecníme, tak platí, že buď uvažujeme o dynamickom čase, no strácame minulé a budúce temporálne časti objektov, alebo takéto temporálne časti máme, čím strácame dynamický čas. Tu niet priestoru na ústretovejšiu interpretáciu, ktorá by uvedenú dilemu prekonala. V nasledujúcich častiach preto opustíme dynamické chápanie času a sústredíme sa len na jeho statické chápanie. Len v ňom sú obidve koncepcie dobre uchopiteľné, a dokonca sú si v ňom veľmi blízke, čo by malo záverom Millerovej a Hirscha nahrávať.

3. Možné svety a logické priestory. Doposiaľ sme ohraničovali oblasť, v ktorej sa budeme argumentačne pohybovať. Tou oblasťou sú tvrdenia statického PER a END. V tejto časti príspevku preukážeme, že nami skúmané koncepcie nie sú ekvivalentné, a to vďaka existencii takých tvrdení PER, ktoré nie sú preložiteľné do END. To je nevyhnutný krok k tomu, aby sme mohli považovať rozdiely medzi týmito dvoma teóriami vrátane tých, ktoré súvisia s referenciou, za vecné. V nasledujúcej časti na túto skutočnosť nadviažeme a zameriame sa už priamo na neurčitost' referencie.

V prvom rade, PER poskytuje viac možností pre *de re* modality ako END, keďže jeho logický priestor má vďaka bohatšiemu univerzu zákonite väčší počet dimenzií. Opäť sa vráťme k Bobovi. V prípade tvrdenia (2) nám stačí jedna dimenzia pre jednotlivinu a tri pre časové okamihy, no statické PER potrebuje tri dimenzie pre jednotliviny (tri temporálne časti) a tri pre časové okamihy. Automaticky sa tým zvyšuje počet možných svetov. V záujme zjednodušenia výkladu stotožníme možný svet so súhrnom výrokov, v ktorých vypovedáme o existencii a neexistencii atomárnych faktov. V prípade statického END dokážeme uvažovať o existencii a neexistencii troch atomárnych faktov, ktoré opisujú výroky „Bob@t₁“, „Bob@t₂“ a „Bob@t₃“. Napríklad ak Bob existuje len v čase t₁,

⁹ Millerová považuje túto možnosť za mysliteľnú, no sama si vyberá statické verzie PER a END, k čomu smerujeme aj my (Millerová 2005b, 96).

tak ide o svet $Bob@t_1 \wedge (\sim Bob@t_2) \wedge (\sim Bob@t_3)$. Celkovo existuje osem možností, ktoré siahajú od sveta, v ktorom Bob existuje vo všetkých troch okamihoch, až po svet, v ktorom nejstuje ani v jednom okamihu.¹⁰ V prípade statického PER je takýchto možností oveľa viac. Každá z Bobových temporálnych častí sa môže vyskytovať v troch rozdielnych okamihoch: Bob_1 v okamihoch t_1 , t_2 alebo t_3 a presne v tých istých okamihoch sa môžu vyskytovať aj zvyšné dve temporálne časti kráľika. Každé z temporálnych častí dokážeme v prípade existencie troch časových okamihov prisúdiť tri možnosti jej výskytu, takže spolu máme k dispozícii deväť atomárnych výrokov. To dáva až 512 kombinatorických možností ich pravdivosti a nepravdivosti (2^9), t. j. 512 kombinatoricky možných svetov. Pochopiteľne, viaceré z týchto svetov nie sú logicky možné. Príkladom sú svety, v ktorých by sa jedna a tá istá temporálna časť vyskytovala v dvoch alebo troch rozdielnych okamihoch. Ak by sme aj takéto svety vylúčili, ešte stále ponúka logický priestor statického PER neporovnateľne viac možností *de re* ako priestor statického END. Zároveň nejstuje také ústretové čítanie statického PER, ktoré by väčšinu z týchto možností priblížilo používateľom jazyka statického END, čo je v rozpore s Hirschovou argumentáciou. Uveďme príklad.

Je prirodzené predpokladať, že lokalizácia priestorových častí jednotliviny nie je nevyhnutná. Napríklad časť priestoru, ktorý zaberá naša pravá ruka, nie je s našou pravou rukou nevyhnutne spojená. Ruku môžeme zdvihnúť – a už zaberá inú časť priestoru. V jazyku možných svetov túto skutočnosť vyjadríme tak, že v aktuálnom svete naša pravá ruka zaberá jednu časť priestoru, no jestvujú možné svety, v ktorých zaberá iné časti. No a pre zástancov PER platí niečo podobné aj o temporálnych častiach, vychádzajúc z analógie medzi priestorom a priestorovými časťami jednotlivín na jednej strane a časom a temporálnymi časťami na strane druhej (Sider 2001, 91-92). Jedna a tá istá temporálna časť má v aktuálnom svete výskyt v jednom časovom okamihu resp. intervale, no jestvujú iné možné svety, v ktorých sa vyskytuje v iných okamihoch alebo v iných intervaloch. Podobne ako v prípade priestorových častí ani temporálne časti nemajú nevyhnutnú časovú lokalizáciu.

Predpokladajme, že vo svete W_1 je Bob sumou dvoch temporálnych častí T a U, pričom platí $T < U$ (T časovo predchádza U). Lenže rovnako je mysliteľný aj svet W_2 , v ktorom platí $U < T$:

$$\begin{aligned} W_{1per}: T@t_1 \wedge U@t_2 \wedge (t_1 < t_2) \\ W_{2per}: U@t_1 \wedge T@t_2 \wedge (t_1 < t_2)^{11} \end{aligned}$$

Temporálne časti Boba si svoje časové lokalizácie v zvažovaných možných svetoch

¹⁰ K dispozícii máme tri výroky, t. j. osem možností ich pravdivosti a nepravdivosti (2^3), pričom každá z týchto možností predstavuje jeden z možných svetov.

¹¹ Na označenie možného sveta, v ktorom jednotliviny pretrvávajú perdurantisticky, použijeme v dolnom indexe písmena W „PER“, v prípade endurantistického pretrvávania „END“.

vymenili. Ako by túto možnosť interpretoval zástanca statického END? ¹²

Už sme uviedli, že podľa ústretového čítania END platí, že to, čo PER nazýva temporálnou časťou, je v END výskytom trojdimenzionálneho celku v príslušnom čase (Hirsch 2005, 77; 2009, 235). Skúsme túto stratégiu použiť pri preklade perdurantistických tvrdení pravdivých v našich dvoch možných svetoch do jazyka END. Výraz „T“ (zastupujúci prvú temporálnu časť Boba vo W_{1per}) by podľa Hirschovho návrhu zástanca END interpretoval ako výskyt trojdimenzionálneho Boba v čase t_1 a výraz „U“ (zastupujúci druhú temporálnu časť Boba vo W_{2per}) ako výskyt toho istého jedinca v čase t_2 . To tvrdí prekladový manuál z jazyka PER do jazyka END. Veta „T@ t_1 “ potom hovorí, síce trochu neobratne, že výskyt Boba v čase t_1 sa vo svete W_{1per} odohral v čase t_1 . Podobne by sme postupovali aj v prípade vety „U@ t_2 “ vo vzťahu k tomu istému možnému svetu. Ale ako by sme z pozície END uvažovali o možnom svete W_{2per} , ak by sme takéto významy individuovým menám „T“ a „U“ pripísali? Interpretácia „T@ t_2 “ by nás priviedla k tvrdeniu, podľa ktorého sa vo svete W_{2per} odohral výskyt Boba v čase t_1 v čase t_2 , a interpretácia „U@ t_1 “ k tvrdeniu, že výskyt Boba v t_2 sa odohral v čase t_1 . Tieto interpretácie sú protirečivé. Ak sa totiž do identity jednotliviny primieša aj okamih jej výskytu – čo sa deje pri pokuse o ústretové čítanie PER z pozície END –, tak je jednotlivina s časom ontologicky spätá. Preniká do jej identity. Táto forma temporálneho esencializmu implikuje nevyhnutný výskyt jednotliviny v jedinom a neopakovateľnom časovom okamihu. Výsledkom je skutočnosť, že W_{2per} by nemal predstavovať logickú alternatívu svetu W_{1per} , čo je zjavne neprijateľný záver. Je v rozpore s našimi bežnými intuíciami, podľa ktorých je časová lokalizácia niektorých udalostí náhodná. Takýto záver je však predčasný. Ako by sme o alternatívnych výskytoch Boba uvažovali v jazyku END? Teraz sa však nepýtame na preklad z PER do END, ale na to, ako by k týmto alternatívam pristúpil zástanca END v jeho vlastnom jazyku. Zástanca END je trojdimenzionalista, v každom okamihu sa Bob vyskytuje ako jeden a ten istý celok:

$$W_{1end}: \text{Bob}@t_1 \wedge \text{Bob}@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

Možný svet W_{1end} je endurantistickým náprotivkom sveta W_{1per} . Bob v ňom pretrval v časovom intervale $t_1 - t_2$ tak, že sa v nich vyskytol ako jeden a ten istý celok. Pozrime sa aj na endurantistický náprotivok sveta W_{2per} . Na to potrebujeme podobne ako v prípade W_{1end} nahradiť výrazy referujúce na temporálne časti výrazom, ktorý zastupuje trojdimenzionálneho kráľika. Po substitúcii však získame nasledovné:

$$W_{2end}: \text{Bob}@t_1 \wedge \text{Bob}@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

¹² Alternatívne by sme mohli uvažovať o možných svetoch, v ktorých sa odohrávajú tzv. Leibnizove posuny; napríklad ak by sa v možnom svete na rozdiel od aktuálneho temporálne časti Boba vyskytli (pričom poradie by sa nezmenilo) o okamih skôr alebo neskôr – napríklad ak by platilo $T@t_2 \wedge U@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$. Tento scenár rozvedieme v nasledujúcej časti príspevku.

Vidíme, že medzi svetmi W_{1end} a W_{2end} nie je rozdiel, sú jedným a tým istým možným svetom. Vysvetlenie je jednoduché: Univerzum a logický priestor PER sú oveľa bohatšie ako logický priestor a univerzum jazyka END. Ak sa existencia dvoch rozdielnych entít (dvoch temporálnych častí) zredukujú na jednu (na viacnásobný výskyt jedného a toho istého trojdimenzionálneho predmetu), automaticky sa tým zužuje aj priestor logických možností. Skutočnosti súvisiace so zámenou časovej lokalizácie medzi dvoma temporálnymi časťami sú v jazyku END nevyjadriteľné. O tom sme už hovorili. Jedným z dôsledkov tejto skutočnosti je aj existencia takých možných svetov v PER, ktorých zápisy sa pri preklade do jazyka END stávajú nerozlišiteľnými, t. j. v logickom priestore END označujú jeden a ten istý možný svet. To, čo je rozdielne v PER, je v END totožné – a to jasne preukazuje, že nemáme do činenia s dvoma ekvivalentnými koncepciami.

4. Neurčitost' referencie. Predchádzajúce závery eliminujú tvrdenia E. Hirscha a K. Millerovej o ekvivalencii PER a END. Ak by tieto dve teórie ekvivalentné boli, rozdiely medzi nimi vrátane rozdielov v referencii individuových výrazov by boli nevyhnutne len verbálne, čo odmietame. Pripomeňme si kontext našich úvah. Skúmame možnosti prekladu vety „Gavagai“, pričom sa nám núkajú dve alternatívy: PER a END. Obidve alternatívy môžu prísť s dobrým prekladom, a to aj napriek tomu, že nie sú ekvivalentné. V dôsledku tejto skutočnosti vznikajú v súvislosti s prekladom a referenciou fenomény, na ktoré upozorňuje Quine. Naopak, ak by boli PER a END ekvivalentnými interpretáciami domorodcových tvrdení (čo hovoria Millerová s Hirschom), žiadne neurčitosti by nevznikli. Vráťme sa ale k scenáru, ktorý bol načrtnutý v poznámke 12. Majme opäť aktuálny svet W_{1per} , no teraz neuvažujme o možnosti zámeny časovej lokalizácie medzi temporálnymi časťami kráľika, ale predstavme si taký možný svet, v ktorom sa odohralo presne to isté čo vo W_{1per} , no s určitým časovým oneskorením:

$$W_{3per}: T@t_2 \wedge U@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$$

V tomto svete na rozdiel od W_{1per} králik Bob v okamihu t_1 ešte nejestvuje, nemá v ňom žiadnu temporálnu časť, vzniká v t_2 , a jeho existencia sa tak posúva až do okamihu t_3 . Vďaka temporálnemu esencializmu by zástanca END nedokázal tento časový posun vyjadrený v jazyku PER pomocou temporálnych častí preložiť. Podobne ako v prípade zámeny temporálnej lokalizácie ani posun temporálnych častí nie je preložiteľný. Napríklad meno temporálnej časti „U“ by definoval vzhľadom na W_{1per} ako výskyt trojdimenzionálneho kráľika v čase t_2 , čo by blokovalo možnosť z W_{3per} , podľa ktorej sa tento výskyt odohral v inom čase, v čase t_3 . No na rozdiel od zámeny časovej lokalizácie zástanca END dokáže o časovom posune vo W_{3per} uvažovať. Pochopiteľne, nie na základe prekladu z PER do END, ale pomocou jeho vlastného jazyka. Majme opäť svet W_{1end} :

$$W_{1end}: Bob@t_1 \wedge Bob@t_2 \wedge (t_1 < t_2)$$

Teraz majme endurantistický svet, v ktorom sa výskyt Boba oneskoril o jeden časový okamih:

$$W_{3end}: Bob@t_2 \wedge Bob@t_3 \wedge (t_2 < t_3)$$

Rozdiel v časovom posune je zrejmy, jazyk END nemá najmenší problém s jeho zachytením. Trojdimenzionálny Bob v prvom možnom svete existuje v časovom intervale t_1 - t_2 , v druhom v intervale t_2 - t_3 .

Tvrdenia opisujúce existenciu Boba vo svetoch W_{3per} a W_{3end} spĺňajú Quinove kritérium neurčitosti referencie: obidve rovnako dobre opisujú temporálny posun v existencii Boba, no pomocou rozdielnej a navzájom nepreložiteľnej referencie ich zložiek. Stimuly zapríčinené oneskoreným výskytom dvoch temporálnych častí Boba a stimuly zapríčinené oneskoreným dvojnásobným výskytom trojdimenzionálneho Boba sú totožné. Lenže používateľ jazyka END nedokáže úplne pochopiť, ako môže byť tento posun vyjadrený referenciou na Bobove temporálne časti. Ako sme sa pokúsili ukázať v tretej časti tohto príspevku, kategória temporálnej časti prekračuje hranice jazyka END a žiadne ústretové čítanie PER zo strany používateľov jazyka END nedokáže túto hranicu prekonať. Vyjadrené Quinovou terminológiou, výroky opisujúce možné svety W_{3per} a W_{3end} majú rovnaké afirmatívne stimulačné významy, no navzájom nie sú dobre preložiteľné, a to v dôsledku rozdielov v referencii ich zložiek.

Záver. Úvahy o vzájomnej preložiteľnosti výrokov a neurčitosti referencie sme ukotvili v kontexte možných svetov. To by Quina ako známeho odporcu modalít určite nepotešilo a treba priznať, že s týmto kontextom nepočítajú ani Millerová s Hirschom. Nejde však z našej strany o nelegitímny krok. Ak uvažujeme o preklade a referencii, prečo by sme mali vynechať možné svety a modálne tvrdenia? Som presvedčený, že ak by sme od tohto kontextu upustili, END a PER by sa naozaj javili len ako alternatívne vyjadrenia jednej a tej istej ontologickej pozície. To som v závere časti 2.1 explicitne pripustil. Ak však začneme uvažovať nielen o tom, ako jednotliviny v aktuálnom svete fakticky pretrvali, ale aj o tom, ako mohli pretrvať, tak zistíme, že END a PER nedávajú rovnaké odpovede. Existujú také spôsoby výskytu jednotlivín v rámci PER, ktoré END v dôsledku svojho chudobnejšieho univerza a logického priestoru nedokáže zachytiť. Na strane druhej máme možnosti, ktoré sú rovnako dobre vyjadriteľné v jazykoch obidvoch teórií, no nie sú navzájom dobre preložiteľné. To bol prípad časových posunov. Ak by napríklad domorodec uvažoval o možnom neskoršom narodení kráľika Boba pomocou vety p , tak v princípe nevieme rozhodnúť, či sa v p hovorí o neskoršom výskyte prvej temporálnej časti Boba, alebo o neskoršom prvom výskyte trojdimenzionálneho Boba, pretože veta p bude zlučiteľná s obidvoma možnosťami. Inými slovami, alternatívne preklady vety p vykazujú presne tie isté znaky, ktoré Quine prisúdil neurčitosti referencie.

Literatúra

- BENOVSKY, J. (2011): Endurance, Perdurantism and Metaontology. *SATS*, 12 (2), 159-177.
- HIRSCH, E. (2005): Physical-Object Ontology, Verbal Disputes, and Common Sense. *Philosophy and Phenomenological Research*, 70 (1), 67-97.
- HIRSCH, E. (2009): Ontology and alternative languages. In: Chalmers, D. J. – Manley, D. – Wasserman, R. (eds.): *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*. Oxford University Press, 231-258.

- KIRK, R. (2006): Indeterminacy of Translation. In: Roger F. Gibson (ed.): *The Cambridge Companion to Quine*. Cambridge University Press, 151-180.
- MILLER, K. (2005a): What is Metaphysical Equivalence? *Philosophical Papers*, 34 (1), 44-74.
- MILLER, K. (2005b): The Metaphysical Equivalence of Three- and Four-Dimensionalism. *Erkenntnis*, 62 (1), 91-117.
- QUINE, W. V. (1950): Identity, ostension, and hypostasis. *Journal of Philosophy*, 47, 621-633.
- QUINE, W. V. (1960): *Word and Object*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- QUINE, W. V. (1970): On the reasons for indeterminacy of translation. *Journal of Philosophy*, 67, 178-183.
- QUINE, W. V. (1987): Indeterminacy of translation again. *Journal of Philosophy*, 84, 5-10.
- QUINE, W. V. (1994): *Hledání pravdy*. Praha: Herrmann a synové.
- SIDER, T. (2001): *Four-Dimensionalism*. Oxford: Oxford University Press.
- SIDER, T. (2006): Quantifiers and Temporal Ontology. *Mind* 115, 75-97.
- SIDER, T. (2009): Ontological Realism. In: Chalmers, D. J. – Manley, D. – Wasserman, R. (eds.): *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*. Oxford University Press, 384-423.

Stať vznikla v rámci grantu VEGA 1/0519/14 *Problém interpretácie – ontologické, metodologické a epistemologické aspekty*.

Martin Schmidt
Katedra filozofie FF UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: martin.schmidt@umb.sk